

3. A szimbólumok szerepe a természet és a társadalom közötti harmónia kialakításában^{*1} __

Köszönöm a meghívást erre a konferenciára, amely nemcsak számomra, hanem sok más ember számára is nagyon fontos, izgalmas és érdekes kérdésekkel foglalkozik. Úgy érzem azonban, hogy különleges helyzetbe kerültem azzal, hogy elfogadtam ezt a meghívást, hiszen így kiléptem a szociológusok általam jól ismert és megszokott világából, és egy számomra többé-kevésbé ismeretlen világba, a pszichológusok világába léptem. Az előadás megtartása előtt ezért fontosnak tartom, hogy elmondjak néhány bevezető gondolatot. Bízom benne, hogy sikerül úgy megfogalmazni a gondolataimat, hogy azok mindenki számára érthetőek legyenek, ami erősítheti az oly fontosnak tartott interdiszciplináris együttműködést e két egymáshoz elég közel álló, de mégis más elméleti keretek között gondolkodó és más fogalmakat használó tudomány között. A következő megjegyzések az előadásban használt elméleti megközelítésről és az alkalmazott módszerről szólnak. A természet és a társadalom kapcsolatának vizsgálata során arra az eredményre jutottam, hogy ezen a téren akkor érhetünk el érdemi eredményeket, ha olyan elméleti keretet alkalmazunk, amely képes az élet szinte minden területén összegyűjtött tudás szintetizálására. Az elmúlt években ezért kezdtem el tanulmányozni és alkalmazni a holisztikus szemléletmódot, amely, úgy gondolom, erre lehetőséget nyújt.

A „holosz” görög szó. Jelentése: teljes, egész. A holisztikus szemléletmód az egyes embert és magát a világot is egységes egésznek tekinti. Jellegzetes vonásai: az interdiszciplináris (Bourdieu 2005) és a transzdiszciplináris megközelítés (Dudás 2013), a természet és a társadalom harmóniája (Latour 1999; Némedi 2008) és a természet és az emberi élet transzcendens szemlélete (Andorka 2001; Jung 1997). Az interdiszciplináris megközelítés, amelynek legfontosabb jellemzősége az egyes tudományterületek határainak átlépése, mindenki által jól

* In: Németh Marietta – Stiblar Erika (szerk.): *Életelvűség és jövőre irányultság a relaxációs és szimbólumterápiában*. Budapest, Magyar Relaxációs és Szimbólumterápiás Egyesület, 2017, 224–245.

¹ Köszönöm Béres Tamásnak, Fajzi Györgynek, Ferencz Zoltánnak, Grandpierre Attilának, Hrubos Ildikónak és Szőnyi Magdának, hogy a megfogalmazott gondolatokhoz fűzött kritikus megjegyzéseikkel, javaslataikkal és véleményük elmondásával segítették ennek a tanulmánynak a megírását.

ismert, ezért most kár lenne ehhez bármit is hozzátenni. Transzdiszciplináris megközelítésben tovább tágul az együttműködő emberek köre: már nemcsak az egyes tudományos diszciplínák, hanem a tudomány határainak átlépése is megtörténik. A tudomány mellett művészet, vallás és „népi bölcsesség” is szerepet kap a megoldás keresésében. Maga a természet és a természet változásai ösztönöznek, sőt kényszerítenek minket egy ilyen széleskörű együttműködésre. A holisztikus szemléletben a megbomlott harmónia helyreállításának további feltétele a természet és a társadalom megkülönböztetésének fokozatos felszámolása, „az egységes, egész világ” újrafelfedezése.

Végül a végtelen tér- és időszemlélet is része a holisztikus szemléletmódnak, mert a modern társadalmakban nemcsak „a természet és a társadalom kapcsolata” változott meg alapvetően, hanem a korábban végtelen világ is leszűkült az érzékszerveinkkel vagy műszerekkel érzékelhető világra. (Andorka 2000; Jung 1997; Losonczy 2009) Ennek a változásnak az egyik része – a véges időszemlélet, amelynek következtében az emberi élet ideje a születéstől a halálig tartó időre szűkült – gyökeresen megváltoztatta az emberek mindennapi életét. Mindazok számára, akik részben vagy teljes mértékben elfogadták ezt az időszemléletet, számos nehezen vagy egyáltalán nem megválaszolható kérdést vet fel az, hogy történelmi léptékekkel mérve rendkívül rövid idő alatt a korábbi korok emberei számára végtelen idő végessé változott. A szűkre szabott tér és idő szorításából való, folyamatosan megfigyelhető különböző kitörési kísérletek olyan társadalmi változásokhoz vezettek, amelyek alapvetően hozzájárultak a Föld ökológiai állapotának romlásához. A szűkre szabott tér is idő fogságából való kitörésnek egyik jellegzetes tünete „a modern kor betegségének” tartott állandó rohanás és megnövekedett utazási vágy is. De ehhez kapcsolódó új társadalmi jelenség a „virtuális világban” való kalandozás is (Dessewffy Tibor – Láng László 2005). A pszichológusok egy része a szűkre szabott tér és idő szorításából való kitörési kísérletnek tartja a narkotikumok elterjedését is. Számos más, e zárt világból való kitörési kísérletet ismerünk, amely mind arra utal, hogy – ahogy C. G. Jung ezt megfogalmazta – az ember a végtelenre nyitott lény (Jung 1997). A holisztikus szemléletmód ezért visszatér „a végtelen világba”, és ebben a megközelítésben keresi a természet és a társadalom közötti harmónia megvalósításának lehetőségeit. Ez az előadás kísérlet annak bemutatására, hogy a tudomány és a művészet képes egymás segítésére, és hogy a holisztikus megközelítéssel közelebb juthatunk életünk alapvető kérdéseinek megválaszolásához. Az adhat reményt arra, hogy a pusztító folyamatok megfékezhetőek vagy arra, hogy az életnek lesz folytatása a Földön, „Ha már elpusztul a világ”, hogy napjainkban egyre több tudós, művész, vallási vezető, politikus és számos más ember hívja fel a figyelmet a veszélyekre. Ezt a reményt erősíti, hogy közülük egyre többen

ismerik fel az interdiszciplináris, a transzdiszciplináris megközelítések és a végtelen időszemlélet jelentőségét, és hogy ezeknek a figyelmeztetéseknek egyre erősebb társadalmi hatása van.

Az előadásomban alkalmazott módszer egy szociológusok által ritkán használt módszer, mert nem adatok, táblázatok és interjúrészletek felhasználásával, hanem néhány vers felolvasása után, azok mondanivalójához szorosan kapcsolódva fogalmazom majd meg a gondolataimat. Ezek a versek mindenki számára jól ismertek, azonban ebben az értelmezési keretben új értelemet kapnak. A költők által használt szimbólumok, mint minden más szimbólum, lehetőséget adnak e szimbólumok új, mai körülmények közötti értelmezésére. Úgy gondolom, hogy a kiválasztott versek elmondanak nekünk valamit arról a társadalomról és arról a korról, amelyben megszülettek, ugyanakkor olyan tudást közvetítenek, amelyek tértől és időtől függetlenül is érvényesek. Ezért számunkra is, most is fontosak.

Az éghajlatváltozással foglalkozó kutatásaim eredményei alapján írtam meg a *Klímaparadoxonok* című könyvet (Antal Z. 2015). A holisztikus szemléletmód érvényesítése és bemutatása érdekében, a könyvben megvizsgált témakörökhöz kerestem egy-egy olyan verset/versrészletet, amely kapcsolódik a témakörhöz. Azt azonban nem írtam meg, hogy az egyes témakörök mondanivalója és a kiválasztott versek között milyen kapcsolatokat találtam. Előadásomban most ezekről a kapcsolatokról fogok beszélni.

Az elmúlt években a klímakutatásaimban egyetlen kérdésre kerestem a választ. Ez a kérdés pedig így szól: ha az iparilag fejlett országok vezetői és tagjainak jelentős része jól tudja, hogy a természettel olyan sajátos, minden korábbi társadalomtól eltérő, új viszonyt alakítottak ki, amely a jelenlegi ökológiai válság kialakulásához vezetett, akkor milyen társadalmi, gazdasági és politikai feltételek akadályozzák meg, hogy megtegyék azokat a lépéseket, amelyeket saját maguk a saját fennmaradásuk érdekében szükségesnek tartanak? (A felsoroltakon kívül más feltételek is akadályozzák a szükséges lépések megtételét. Egy pszichológiai konferencián ezek közül külön is érdemes megemlíteni a pszichológiai tényezők szerepét, amelyekről Fajzi György írt egy összefoglaló tanulmányt [Fajzi–Erdei 2015].)

E kérdés megválaszolásában segít annak vizsgálata, hogy a modern társadalmak kialakulásában milyen szerepet játszott a természet és a társadalom kapcsolatának megváltozása. Az ipari forradalom sikerének és a modern társadalmak kialakulásának feltételeivel foglalkozott Bruno Latour a *Sohasem voltunk modernek* (1999) című könyvében, amelyben kifejti azt az álláspontját, hogy a „modern kor” kialakulásában kulcsszerepet töltött be a minden korábbi korban egységes egésznek tekintett „természet és társadalom” szétválasztása. Kutatási eredményei alapján a modern kor kialakulásának egy új „alkotmány”

kidolgozása és elfogadása volt feltétele, amely négy pontból állt. Ezek közé tartozik a következő kettő:

a) „teljes mértékben el kell választani egyfelől a természeti világot... és a társadalmi világot” (Latour 1999, 59).

b) „Senki sem igazán modern, aki nem ért egyet azzal, hogy Istent távol kell tartani úgy a természet, mint a köztársaság törvényeibe való beavatkozástól.” (Latour 1999, 63)

A „modernnek alkotmánya” és annak társadalmi támogatottsága járult hozzá a modern társadalmak sikereihez, és ez az, ami minden más „természetkultúrától” megkülönbözteti az Európában kialakult új kultúrát: „egyedül mi teszünk abszolút módon különbséget természet és kultúra, tudomány és társadalom között, miközben a mi szemünkben senki más, akár kínai, akár amerikai indián, azande vagy baruja, nem képes elválasztani azt, ami tudás, attól, ami társadalom, azt, ami jel, attól, ami dolog, azt, ami a tényleges természettől ered, attól, amit a kultúrájuk követel meg.” (Latour 1999, 171)

A természet és a társadalom szétválasztása a feudális társadalmi kötöttségektől való szabadulásvágy sajátos következményének is tekinthető: nemcsak a társadalmi korlátoktól kell megszabadulni, hanem a természet korlátaitól is! Az alkotmány másik, számunkra fontos pontja az, hogy a modern társadalmak elsősorban az egyházak szerepét akarták háttérbe szorítani, de ezzel együtt a vallás szerepét is háttérbe szorították.

Ez a változás eredményezte azt, hogy a „racionalitás” minden korábbi társadalomtól eltérő szerepet töltött és tölt be a modern társadalmak életében (Weber 1982). Max Weber ezt az egész emberiség történetét megváltoztató folyamatot elemző könyvében – amely először 1905-ben jelent meg – írja le azt a jól ismert és sokat idézett következtetését, hogy a világ elvesztette a varázslatosságát. „Itt ért véget a világ varázstól való feloldása, ez a nagy vallástörténeti folyamat..., amely az üdvkeresés összes mágikus eszközét mint babonát és vétket támadta. Az igazi puritán még a vallásos temetkezési szokások nyomait is eltüntette, amikor énekszó nélkül, hangtalanul temette el hozzátartozóit, csak azért, hogy nehogy a »szuperstíció«, a babonáság, a mágikus-szakramentális üdvözülésbe vett bizalom bűnébe essen.” (Weber 1982, 133)

Kutatásaim eredményei alapján fogalmaztam meg azt a hipotézist, hogy „a világ varázstól való feloldása” – amely még a legracionálisabb országokban sem valósult meg teljes mértékben, de a fejlett ipari országokban a „varázs” társadalomban betöltött szerepe jelentősen csökkent – az egyik meghatározó oka az ökológiai válság kialakulásának. Ha ez a hipotézis igazolható, akkor az ökológiai válság egyik megoldási lehetősége éppen az, ha sikerül visszatárlunk a varázslatos világba. Ebben lehetnek segítségünkre – sok mindenki más mellett – a művészek, és különösen a költők.

Az első témakör, amiről ma szó lesz, az a természet és a társadalom kapcsolata. Az ehhez kapcsolódó első versrészlet Petőfi Sándor *A Tisza* című verséből való.

A Tisza

Ottan némán, mozdulatlan álltam,
Mintha gyökeret vert volna lábam.
Lelkem édes, mély mámorba szédült
A természet örök szépségétül.
Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz.
(1847)

Az egész vers azt üzeni nekünk, hogy a természet segít nekünk abban, hogy élni tudjunk, hogy legyen ennivalónk, innivalónk, levegőt tudjunk venni, és hogy felfedezzük az élet és a természet szépségét. De a természet ezen kívül egészen más élményeket is nyújthat számunkra. Olyan élményeket, amelyek túlmutatnak az érzékszerveinkkel és a műszereinkkel érzékelhető világon, amelyek a transzcendens világhoz, annak személyes megtapasztalásához visznek közelebb minket. A természetnek ezt a különlegességét Vörösmarty Mihály is megfogalmazta 1842-ben, néhány évvel korábban, mint Petőfi Sándor. „A természet örök könyvét forgatni ne szűnjél, Benne az Istennek képe írva vagyon.” Azért választottam *A Tiszát* ehhez a fejezethez, mert Petőfi Sándor költői megfogalmazásban írja le azt, hogy „a természet és a társadalom kapcsolatának” van egy transzcendens dimenziója is. Ennek a tudásnak a társadalmi szerepe és jelentősége a „varázstalanított világban” meggyengült, de ez a tudás, amit művészek egy része – másokkal együtt – megőrzött, és amit a költők olyan különleges módon tudnak megfogalmazni.

Mindannyian jól ismerjük a vers végét is, amely arról szól, hogy a természetben előfordulhatnak olyan rendkívüli helyzetek is, amelyek az életünket is veszélyeztethetik. Egy társadalom akkor életképes, és akkor képes a hosszú távú fennmaradásra, ha ezekre a rendkívüli helyzetekre föl tud készülni, vagy megtalálja a megfelelő választ rájuk. Ez a rendkívüli helyzet ebben a versben az árvíz.

Mint az örült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, bögve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot!

Ehhez a versszakhoz kapcsolódóan a gátról fogalmazok meg néhány gondolatot. A gát a természettel való kapcsolat egy sajátos változata. Ebben az esetben az emberek szabnak határt a természet működésének. Az árasztásos gazdálkodás jó példája a természettel való harmonikus együttműködésnek. Azokban a társadalmakban, ahol ezt a módszert alkalmazták (pl. Egyiptom), ünnep volt a folyó áradása, amely a jó termést segítette. A természet és a társadalom más jellegű kapcsolatára utal a gátak építése, és ez eredményezi azt, hogy a folyók áradása ünnep helyett néha „vészhelyezetté” változhat.

A gátak – vagy még inkább a gát áttörésének – van egy további, a jelen fejezethez kapcsolódó értelmezési lehetősége is. A „Mint az örült, ki letépte láncát” képet a fogyasztói társadalom egyik jellegzetes vonásának leírásaként is értelmezhetjük. De itt már nemcsak a természet „gátjainak”, hanem a tradicionális társadalmakban erős, a piaci szabályokat és a fogyasztói szokásokat is korlátozó „gátak” áttörésére is gondolhatunk. Ez a „gátszakadás” az elmúlt évszázadokban kezdetben a fejlett ipari országokban, később pedig más országokban is lerombolta a fogyasztás társadalmi korlátait, és az így kialakult és megfékezhetetlenné vált gazdasági növekedés el akarja nyelni a világot (Medadws et al 2005). A „társadalmi gátak” azóta sem tudtak annyira megerősödni, hogy gátat tudjanak szabni ennek a pusztító folyamatnak.

A következő kérdés, amiről beszélni fogok, így szól: mit tehetünk akkor, amikor rádöbbenünk arra, hogy a természet kötöttségeitől részben sikerült függetlenné válnunk, de ennek ára az, hogy az életünk szinte minden feltétele attól függ, hogy van-e áram vagy, hogy kapunk-e élelmiszert a boltokban. Erről a kiszolgáltatott helyzetről és ennek egy lehetséges megváltoztatásáról szól József Attila *Gyönyörút láttam* című verse.

Gyönyörút láttam

Gyönyörút láttam, édeset,
elképzeltem egy gyenge rózsát.
Elbáméskodtam s rám esett,
mint nagy darab kő, a valóság.
Ám ez a kő is képletes.
A legjobb, ha mindent kimondok.
Igy oktatnak ügyeletes
és tanulságos napi gondok.
Lám, ösztönöm helyes nyomon
járt, amikor bejött az ember.
„Kikapcsolja a villanyom” –
ez zúgott bennem, mint a tenger.

A kés ott volt az asztalon
– éppen a ceruzám hegyeztem –
ha ezt az embert leszúrom,
tudom, mindennel kiegyeztem.
El voltam keseredve. Hát.
Minden sötét és szomorú lesz.
Állat védheti otthonát;
hanem másfajta háború ez.
Fegyvert ragadni gyengesség:
megöl az ellenség és megver
s elszáll rólam a kedves ég.
Jogállamban a pénz a fegyver.
A hadviselés itt ma más.
A hős a kardot ki se rántja.
Bankó a bombarobbanás
s mint fillér, száll szét a szilánkjá.
Igy okoskodtam s jónapot
kivánva elhuzódtam oldalt
s este a nyájas csillagok
rámnevettek a teli holddal.
(1937)

Ez a vers olyan helyzetet mutat be, amelyhez hasonlóak az éghajlat változásai nyomán kialakuló rendkívüli időjárási jelenségek miatt ma már szinte minden településen előfordulhatnak. A helyi szintű klímaprogramok egyik célja ezeknek a kockázatoknak a csökkentése és a tudatos felkészülés az egyre nagyobb valószínűséggel bekövetkező rendkívüli helyzetekre. A klímaprogramokhoz két szálon is szorosan kapcsolódik ez a vers. Az egyik az áram, ami ma már szinte az „élet forrásává” vált számunkra, és a „biztonsággal” is szorosan összekapcsolódik. Ha nincs áram, akkor „Minden sötét és szomorú lesz”. Az áram gazdag szimbolikus értelmezési lehetőségei közül csak a függőséget emelem ki.

Egy egészségügyből vett hasonlattal a mai ember élete – annak ellenére, hogy egészséges és úgy érzi, hogy szabadon járhat-kelhet a világban – egy intenzív osztályon fekvő beteg ember életéhez hasonlítható, hiszen az élet fenntartásának szinte minden feltétele (étel, ital, a lakás fenntartásához szükséges energia, a gyógyszerek, az elektromos áram és sok minden más) különböző „vezetékeken” jut el hozzánk vagy „távozik el” tőlünk. Az „intenzív osztály” üzemeltetése azonban rendkívüli módon megterheli a környezetünket, óriási összegeket emészt fel, és az önálló élet lehetőségét is lehetetlenné teszi. Az éghajlatváltozás arra figyelmeztet minket, hogy az „intenzív osztály” részben

a magas energia- és anyagfelhasználás, részben pedig megnövekedett sérülékenysége miatt hosszú távon nem fenntartható. Ma már számos település és közösség felismerve ezt a helyzetet végiggondolja azt, hogy a Föld gyógyítása és a saját biztonsága érdekében hogy tud kijutni az „intenzív osztályról”. Mert az „intenzív osztályt” – bármilyen nehéz és fájdalmas is – el kell hagynunk, ha élni akarunk.

A másik mozzanat, amit nagyon gyakran hallunk és idézünk József Attilától, hogy „Jogállamban a pénz a fegyver”. Ez fontos üzenet számunkra ma is, annak ellenére, hogy József Attila közel nyolcvan évvel ezelőtt fogalmazta meg. Évtizedek óta folyik a küzdelem az életet és jövőt fenyegető tendenciák megfékezése érdekében, s egy ilyen küzdelemben fel kell mérni azt is, hogy kinek milyen „fegyverek” vannak a kezében. Ez a sor egyértelműen rámutat arra, hogy a jelenlegi gazdasági és politikai körülmények között mi az igazán hatékony „fegyver”. Mindazok, akik látják az ökológiai krízishelyzet várható következményeit, ebben a küzdelem nincsenek úgy „felfegyverkezve”, hogy ebben a küzdelemben érdemi eredményeket tudjanak elérni. Ebben az egyenlőtlen küzdelemben néha megnyerhetnek kisebb csatákat, de a küzdelem megnyerésnek esélyei minimálisak. De egy ilyen reménytelen küzdelemben is – más „fegyvereket” használva – kialakíthatók ökotudatos társadalmi válaszok. Ezek közül az egyik az, amit József Attila tett ebben a helyzetben. Elkerülte a reménytelen küzdelmet: „jónapot kívánva elhúzódtam oldalt”. S ez a lépés nemcsak veszteséggel járt, hanem egy olyan váratlan és szép eredménnyel is, melyre nem is számított: „s este a nyájas csillagok rámnevettek a teli holddal.”

Az Egyesült Királyságban végzett kutatásaim alapján a klímatudatosság kialakulásához ott hozzájárult többek között az is, hogy – a szigetország különleges időjárása miatt – az időjárásnak más országoknál nagyobb jelentősége volt és van a társadalom életében. Erősítette a klímatudatosság kialakulását az is, hogy környezetvédelemmel és természetes gyógymódok alkalmazásával, amely a természettel való kapcsolatnak egy különlegesen elmélyült változata, már a hetvenes évek óta sokan foglalkoznak. A természet és a társadalom kapcsolatának alakulásában fontos szerepet játszik az is – amit ott töltött hónapok alatt azt személyesen is tapasztaltam –, hogy ebben az országban csak részben fogadják el, hogy egy „varázstalanított világban” élnek. Ezt jelzi például a tudományosan nem magyarázható gyógymódok (többek között a homeopátia vagy a spirituális gyógymód) széleskörű használata, és az is, hogy itt számos, más országokban is ismertté vált, a varázslatos világot bemutató könyv született meg. (A számos idevágó mű közül néhány: *A Gyűrűk ura*, *Karácsonyi ének*, *Mary Poppins* vagy *Harry Potter*.) W. B. Yeats költeménye is ezt, az ebben az országban részben még ma is élő, a természet és a társadalom közötti különleges kapcsolatot mutatja be.

A vándorlegény dala

A mogyorófa ligetbe futottam,
mert fejemben láng lobogott,
vesszőt vágtam s a végihez
kötöttem egy horogra-szúrt bogyót.
A réten fehér lepkék libegtek
s az égen: lepke csillagok.
És a bogyo a folyóba merült s egy
kis ezüst pizstrángot fogott.

A pizstrángot a gazra tettem,
mentem a tüzet szítani,
de zizzent és zörrent a gaz
s nevemet mondta valaki:
csillogó lánnyá lett a hal,
hajában almafa-virág
s nevem kiáltva elrohant,
eltűnt a tiszta légen át.

Öreg vagyok s nem nyughatok,
vándorlok síkon, halmokon,
meg kell találnom azt a lányt,
megcsókolom s kézen fogom.
Gyepszőnyegen megyünk s míg a
világ világ: velem marad.
Ránk dobja ezüst almáit a hold
és arany almáit a nap.

(1899, Képes Géza fordítása)

Az MTA TK Szociológia Intézete 2005-ben indította el, a „Klíma barát települések” című programot, azért, hogy minél több település ismerje meg a Föld ökológiai állapotában bekövetkezett változásokat, és azért, hogy minél jobban fel tudjanak készülni az éghajlat változásai miatt várhatóan egyre gyakoribbá váló rendkívüli időjárási eseményekre. Az ehhez kapcsolódó kérdések vizsgálatához jól kapcsolódik Arany János *A fülemile* című költeményéből a fülemile dala.

A fülemile

...

Történt pedig egy vasárnap,
 Hogy a fentírt fülemile
 Ép' a közös galyra üle,
 Azt szemelvén ki oltárnak,
 Honnan Istent jókor reggel
 Magasztalja szép énekkel:
 Megköszönve a napot,
 Melyre, ím, felvirradott.
 A sugárt és harmatot,
 A szellőt és illatot;
 A fát, melynek lombja zöld,
 A fészket, hol párja költ,
 Az örömet, mely teli
 Szivecskéjét elteli;
 Szóval, ami benne él
 S mit körében lát, szemlél,
 Azt a pompát, fényt és színt,
 Mely dicsőség
 – Semmi kétség –
 Ő érte
 Jött létre
 Csupán ő érette, mind!
 Elannyira, hogy Pál gazda,
 Ki gyönyörrel ott hallgatta,
 Így kiáltott örömeben:
 „Istenem uram,
 Beh szépen
 Füttyöl ez az én madaram!”
 „Kendé bizony az árnyéka!
 Mert olyat mondok, hogy még a...”
 Hangzik által a sövényen
 Egy goromba szó keményen.
 (...)
 (1854)

Ebben a dalban nemcsak az a csodálatos, ahogy a fülemile a természetet dicséri, hanem sokkal inkább az, ahogy mindezt Arany János leírja. Aki a természetről így tud írni, arról feltételezhetjük, hogy maga is átélte ezt a különleges örömet, hogy sikerült helyreállítania „a természet és a társadalom” harmonikus kapcsolatát, és azt is, hogy megtalálta a helyét a világban és jól érzi magát benne. Ha ezt minél több ember el tudja érni, akkor van esély az érdemi változásokra a klímaprogramokban is.

Ez a vers és ez idézett részlet azonban arról is szól, hogy a természet szépsége és csodája nemcsak örömeket okozhat, hanem vizzályt is szíthat az emberek között.

A természet és a társadalom kapcsolatának vizsgálatában kulcsfontosságú kérdés a természet határainak/gátjainak őrzése vagy lerombolása. Miután a modern társadalmakban mind a természet, mind a társadalom „gátjai” meggyengültek, a fogyasztási célok megvalósításának határai szinte végtelenné váltak. Ennek a féktelenségnek a veszélyeire figyelmeztetett Ady Endre az *Intés az őrzőkhöz* című versében már a 20. század elején.

Intés az őrzőkhöz

Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Csillag-szórók az éjszakák,
Szent-János-bogarak a kertben,
Emlékek elmúlt nyarakon,
Flórenc nyarán s összekeverten
Búcsúztató őszi Lidónak
Emlékei a hajnali
Párás, dísz-kócos tánci termen,
Történt szépek, éltek és voltak,
Kik meg nem halhatnak soha,
Őrzött elevenek és holtak,
Szívek távoli mosolya,
Reátok néz, aggódva, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.
Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba feneségek.
Oly szomorú embernek lenni
S szörnyűek az állat-hős igék

S a csillag-szóró éjszakák
Ma sem engedik feledtetni
Az ember Szépbe-szótt hitét
S akik még vagytok, őrzön, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.
(1915)

De hiábavalónak bizonyult Ady Endre és más művészek, tudósok, vallási vezetők, politikusok és számos más ember egyénileg és vagy közösen megfogalmazott figyelemztetése. Az elmúlt évszázadokban olyan jelentős társadalmi, gazdasági és politikai változások történtek nemcsak az európai, hanem néhány kivételtől eltekintve minden országban, amelyek az „Őrzők” társadalmi helyzetét olyan mértékben meggyengítették, hogy ők már nem tudtak vigyázni a „strázsán”. Ennek egyik következménye, hogy az emberiség egészének fogyasztása – de különösen a fejlett ipari országoké – megsérti a természet törvényeit. Ezért merülnek ki az energiaforrások és az édesvízkészletek, ezért csökken a művelhető föld mennyisége és minősége, ezért pusztul ki az állat- és a növényfajok egy része, és ez is hozzájárul az éghajlat változásához. A fogyasztáshoz kapcsolódó „határátlépéseknek” számos mutatója van, amelyek különböző módon mutatják be a túlfogyasztást és annak mértékét. Az egyik ilyen mutató az egy főre jutó CO₂-kibocsátás mértéke, amelynek értéke az elmúlt évtizedekben folyamatosan emelkedett, és ma már egy évre számítva közel 5 tonna/fő, a Föld minden lakóját figyelembe véve. Ez a szám azt mutatja, hogy az emberiség egésze egy év alatt ma már több mint kétszer annyi CO₂-t bocsát ki a levegőbe, mint amennyit a természet el tud nyelni (Global Carbon Budget, 2012). (A különböző országok – és a különböző országokon belül a különböző társadalmi csoportok – kibocsátása között óriási eltéréseket mutatnak ezek az értékek.) A természet széndioxid-elnyelő képessége a közelítő becslések szerint 2–2,5 tonna évente. (Global Carbon Budget 2012) Ez az egy szám jól mutatja, hogy ha nincsenek „őrők a strázsán”, akkor a társadalmak megsértik a természet törvényeit. Ennek ellenére a legtöbb ország továbbra is a fogyasztás növelésére törekszik.

Ökológiai szempontból a fogyasztás alacsony, a természet határait nem sértő szintje felértékelődik, hiszen ez tekinthető a fogyasztás természetes vagy „normális” szintjének. A társadalmak hosszú távú fennmaradását és az ökológiai válság elkerülését – mai tudásunk alapján – az tenné lehetővé, ha minden országban a társadalom egészének sikerülne a fogyasztás „normális” szintjét elérni.

Egy ilyen kutatás végén óhatatlanul felmerül az a kérdés, hogy milyen társadalmi változások tennék lehetővé az ökológiai válság enyhítését. Ennek

egyik feltétele, hogy újra közel kerüljünk a termőföldhöz, a növényekhez és az állatokhoz, és hogy minél több időt töltsünk a szabadban. Erről is szól József Attila *Kertész leszek* című verse.

Kertész leszek

Kertész leszek, fát nevelek,
kelő nappal én is kelek,
nem törődök semmi mással,
csak a beojtott virággal.
Minden beojtott virágom
kedvesem lesz virágáron,
ha csalán lesz, azt se bánom,
igaz lesz majd a virágom.
Tejet iszok és pipázok,
jóhíremre jól vigyázok,
nem ér engem veszedelem,
magamat is elültetem.
Kell ez nagyon, igen nagyon,
napkeleten, napnyugaton -
ha már elpusztul a világ,
legyen a sírjára virág.
(1925)

De ez a vers nemcsak a természet közelségéről, hanem az élet és halál kérdéséről is szól. József Attilának ebben a versében ugyanis felmerül az a lehetőség is, hogy „elpusztul a világ”. S valóban, mai tudásunk alapján ez a lehetőség sem zárható ki, ezért erre is fel kell készülnünk. A pusztulás, az elmúlás lehetőségére az emberi élet alapvető kérdéseivel – miért élünk? mi értelme, célja van a szenvedéseknek? mi lesz velünk a halál után? – foglalkozva adhatunk választ. Ezekre a kérdésekre a véges és a végtelen időszemléletben eltérő válaszok születnek (Antal Z. 2007; Jung 1997; Kunt 1987; Losonczy 2009; Polcz 1989). A végtelen térben és időben élő ember számára létezik egy tág, a meghalt embereket befogadó túlvilág. A véges időben élő ember számára pedig az időhorizont a születéstől a halálig tartó időszakra szűkül. Ebben a megközelítésben a „ha már elpusztul a világ” feltételezésről beszélve születik meg egy olyan válasz, amelynek a lényeges üzenete az, hogy lehetséges, hogy „elpusztul a világ”, és az is lehetséges, hogy ehhez a saját fogyasztási szokásaimmel én is hozzájárulok, de azért én talán még megúszom ezt a pusztulást. Az elmúlt években sok emberrel készítettem interjút az éghajlatváltozásról az Egyesült Királyságban és Magyarországon.

Az interjúknak abban a szakaszában, amikor a lehetséges jövőképről és az egyre nagyobb valószínűséggel bekövetkező ökológiai katasztrófákról esett szó, mind a két országban gyakran hangzott el a következő mondat: „Remélem, hogy azt én már nem érem meg!” Ekkor értettem meg igazán, hogy az emberi életnek leszűkített értelmezése milyen veszélyes a társadalomra nézve. Hiszen ez a mondat azt jelenti, hogy továbbra is nyugodtan élhetek úgy, mint eddig, bármilyen ökológiai következménye legyen is annak. Ebből a világból én majd „kiszállok” és senkinek sem tartozom felelősséggel semmiért.

A természet és a társadalom kapcsolatával foglalkozva végül eljutunk az emberről alkotott elképzelések különbségeinek vizsgálatához és ahhoz a kérdéshez, hogy az egymástól alapvetően különböző emberképek hogy változtatják meg a természet és a társadalom kapcsolatát.

Minden közösség és az egész társadalom életét is alapvetően meghatározza, hogy az „ember”-ről milyen elképzelés válik dominánssá az adott társadalomban. A modern társadalmak kialakulásában döntő szerepe volt a tradicionális társadalmak emberképétől, a *homo religiosus*tól alapvetően különböző emberkép uralkodó helyzetbe kerülésének. Az új emberkép, a *homo oeconomicus* dominánssá válása egy olyan paradigmaváltás volt, amely az egész emberiség történetét alapvetően megváltoztatta.

Kutatási eredményeim alapján az Egyesült Királyságban és Magyarországon az éghajlatváltozással és más ökológiai kérdésekkel foglalkozó emberek egy részének figyelme a *homo oeconomicus*ra jellemző motivációk alapján fordult a természet felé, de tapasztalataim szerint folyamatosan növekszik azoknak az embereknek a száma, akik már ettől az értékrendtől eltérő új értékek és normák jegyében keresik a választ az ökológiai kérdések megoldására. Úgy látom, hogy napjainkban a szemünk előtt formálódik a *homo oeconomicus*tól eltérő új emberkép: a *homo oecologicus*. Ezek az emberek az ökológiai válság megoldásával már nem vagy nemcsak gazdasági szempontok miatt foglalkoznak, hanem egy öko- és klímatudatos értékrend megvalósítása a céljuk, és az, hogy családjukkal és a hozzájuk hasonló célokat megfogalmazó emberekkel együtt a természettel hosszú távon összhangban tudjanak élni. A *homo oecologicus* tudja, hogy az élet és a természet tele van az emberi értelem számára megismerhetetlen és felfoghatatlan „csodákkal”, és visszahelyezi magát a „varázslatos világba”.

Ezt a „visszatalálást” segítik a költők és különösen olyan költők, akik jól ismerik ezt a varázslatos világot. Ilyen költő Nagy László, és ilyen vers a *Ki viszi át a Szerelmet* című verse.

Ki viszi át a Szerelmet
Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantú mezővé a szikla-
csípőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dúlt hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrális?
Létem ha végleg lemerült,
ki rettent a keselyűt!
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!
(1957)

Ez a vers az egyik legjobb példa arra, hogy a modern társadalmakban a költők egy része hasonló szerepet tölt be a társadalom életében, mint a tradicionális társadalmakban a táltosok, a próféták vagy a papok. S az általuk írt legjobb versek az adott társadalom modern imáivá válnak.

A vers rendkívül gazdag szimbólumvilágából most mindössze kettőt emelek ki. A „Ki feszül föl a szivárványra” sor a keresztre feszítésre utal, és a tudatos és önként vállalt áldozat szimbóluma. Nagy László felismerte a költőknek a mai korban betöltött különleges szerepét, és egész életéből és ebből a verséből is megtudhatjuk, hogy az emberiség jövője érdekében vállalta is ezt az áldozatot. Ennek az áldozatvállalásnak része „a templomépítés” is, amely az Ég és Föld közötti kapcsolat megteremtésének helye. De ahogy a táltosok, a próféták és a papok különböző módon építették fel a saját koruknak megfelelő templomokat, úgy a mai kor templomait is új módon és új „építőkövekből” kell felépíteni. A költők szavakból építik fel ezeket a templomokat, s ha ezek a szavak káromkodások, akkor az igazán nagy költők azokból is képesek nemcsak templomot, de katedrális is építeni. Amíg élnek ilyen költők, és amíg felépülnek ezek az új templomok és új katedrálisok, addig van remény arra, hogy a természet és a társadalom újra harmonikussá váljon, és arra is, hogy a társadalmak hosszútávon is működőképesek legyenek.

Nagy László élete utolsó interjújában arra a kérdésre, hogy mit üzen a száz vagy ötszáz év múlva élő embereknek, ismeretes módon ezt válaszolta: „Ha lesz emberi arcuk egyáltalán, akkor csókolom őket. Emberi szellemük, ha lesz, tudatom velük, üzenem: csak ennyit tehettem értük.” (Zsolnay 1975) A pusztulás

veszélye ebben az üzenetben is benne van, de feltételezhető, hogy Nagy László nem a természet pusztulására gondolt, hanem azokra a pusztító folyamatokra, amelyek az emberi nem lényeges vonását, azt, ami megkülönbözteti minden más élőlénytől, „az emberi arcát” is fenyegetik. Az emberiség egyik nembeli sajátossága, hogy eltemeti a halottait, mert tud arról, hogy az élet a halál után folytatódik. „A világ varázstól való feloldása” ennek a sajátosságnak a megnyilvánulását, a temetkezési szokásokat is alapvetően megváltoztatta. Így ez is hozzájárulhatott a költő aggodalmához, ahhoz, hogy az emberiség elveszítheti „emberi arcát”. Nagy László verseivel ezektől a pusztító folyamatoktól próbálta megvédeni az embereket, hogy meg tudják őrizni „emberi arcukat”. Több éves kutatómunkám után arra a következtetésre jutottam, hogy csak akkor tudunk megfelelő választ adni a klímaváltozásra, ha meg tudjuk őrizni az emberi arcunkat, aminek egyik feltétele, hogy tudatosan készüljünk fel életünk befejezésére és annak más módon történő folytatására. Ezért addig, amíg a „Remélem, hogy azt én már nem érem meg!” elfogadható válasz egy a társadalom jövőjét fenyegető kérdés megoldására, addig nem látok esélyt az érdemi változásokra.

Bízom benne, hogy tanulmányom hozzájárul annak a bemutatásához, hogy a tudomány és a művészet képes egymás segítésére, és annak elfogadásához, hogy a holisztikus megközelítéssel közelebb juthatunk az életünk alapvető kérdéseinek megválaszolásához.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDORKA Rudolf: *Homo socio-oeconomicus. A közgazdaságtan és a szociológia társadalom-és emberképe*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995.
- ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- ANTAL Z. László: *Klímaparadoxonok – Lehet-e harmónia természet és társadalom között?*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2015.
- ANTAL Z. László: Az időszemlélet változásának hatása a népesedési folyamatokra. *Társadalomkutatás*. XXV. évf., 2007/3., 275–296.
- BOURDIEU, Pierre: *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Ford.: Házás Nikoletta – Simon Vanda, Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.
- BULKELEY, Herriet. – BETSILL, Mihele. M.: *Cities and Climate Change: Urban Sustainability and Global Environmental Governance*. London, Routledge, 2003.
- Global Carbon Budget 2012 https://www.globalcarbonproject.org/carbonbudget/archive/2012/CarbonBudget_2012.pdf.
- DESSEWFFY Tibor – LÁNG László (szerk.): Big Data és szociológia. *Replika*. 92–93. szám, 2005, 171–176.
- DUDÁS Anikó: Az interdiszciplinaritás vonzásában: a társadalom–tudományi könyvtárak tudományterületi határainak alakzatai. *Könyvtári Figyelő*. XXIII. évf., 2013/1, 45–64.

- FAJZI György – ERDEI Sabine: Fenntartható pozitív mentális egészség. A pozitív mentális egészség kibontakoztatása a fenntartható gondolkodásmód és viselkedés keretében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*. 2015/1., 55–92.
- JUNG, Carl Gusztav: *Gondolatok az életről és a halálról*. Ford.: Glavina Zsuzsa, Budapest, Kossuth Kiadó, 1997.
- KASSER, Tim: Az értékrend megváltoztatásával válaszoljunk az éghajlatváltozásra. Ford.: dr. Berghammer Rita. In: *A világ helyzete*. Budapest, Föld Napja Alapítvány, 2009, 154–157.
- LATOURE, Bruno: *Sohasem voltunk modernek*. Ford.: Gecser Ottó, Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- KUNT Ernő: *A halál tükrében*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.
- LÁNG István: Klímaváltozás és biztonság. In: ANTAL Z. László (szerk.): *Klíma barát települések. Elmélet és gyakorlat*. Budapest, Pallas Kiadó, 2008, 24–35.
- LÁNYI András: *Együttéléstan*. Liget könyvek, Budapest, 1999.
- LOSONCZI Ágnes: *Az ember ideje. Esszék az időről*. Budapest, Holnap Kiadó, 2009.
- MEADOWS, Donella – RANDERS, Jorgen – MEADOWS, Dennis: *A növekedés határai harminc év múltán*. Ford.: Déri Andrea, Budapest, Kossuth Kiadó, 2005.
- NÉMEDI Dénes: Bevezetés. A szociológia problémája. In: Némédi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008, 15–68.
- POLCZ Alaine: *A halál iskolája*. Budapest, Magvető Kiadó, 1989.
- ROCKSTRÖM, Johan at al.: A Safe Operating Space for Humanity. *Nature*. Vol. 461, 2009, 472–475.
- TAKÁCS-SÁNTA András: A települési klímaprogramok nemzetközi tapasztalatai – tanulságok a hazai intézkedésekhez. In: ANTAL Z. László (szerk.): *Klíma barát települések. Elmélet és gyakorlat*. Budapest, Pallas Kiadó, 2008, 81–113.
- WEBER, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Ford.: Gelléri András – Józsa Péter – Somlai Péter – Tatár György, Budapest, Gondolat Kiadó, 1982.
- ZOLNAY Pál (rendezte): *A költő nem tévedhet*. Interjú Nagy Lászlóval, 1975. <https://www.youtube.com/watch?v=VZD-ahtExvE>.